

Семантика українських вишитих рушників

*Юрій Мельничук – старший науковий співробітник
відділу фондів Українського центру народної культури
“Музей Івана Гончара” (м.Київ), майстер народного
мистецтва з вишивки.*

1. Рушник – як один з найважливіших сакральних предметів у житті людини. Широке застосування рушників у традиційній матеріальній та духовній культурі українців.
2. Прядіння ниток та ткання полотен з них для виготовлення рушників.
3. Роль нитки та голки у вишиванні.
4. Підготовка до вишивання рушників, його початок, етапи та закінчення.
5. Вишивальні стіби та їх виконання як священнодійство.
6. Семантика кольорів у рушниках.
7. Семантика чисел.
8. Традиційні композиції вишитих українських рушників.
9. Основні знаки та знакові системи вишиваних рушників:
 - a. Дерево Життя (Дерево Роду, Древо, Квітка, Вазон) – центральний символ у рушниках;
 - b. рослини – виноград, дуб та інші;
 - c. антропоморфні мотиви;
 - d. зооморфні мотиви;
 - e. космогонічні сюжети;
 - f. геометричні знаки та символи:
 1. хрести (прямі, косі, подвійні);
 2. сварги (свастя, свастики), подвійні сварги;
 3. півсварги (“ключі”, “S”-мотиви);
 4. безконечники (меандр, кадуцей);
 5. спіралі;
 6. трикутники;
 7. шеврони;
 8. квадрати;
 9. ромби;
 10. зірки, в т.ч. восьмипроменеві, а також восьмикутники, восьмигранники, восьмидільні мотиви.
10. Сучасне застосування рушників.

Використана література.

1. Айванхов О.М. Язык геометрических фигур. Собр. Соч. Извор - № 218. Изд-во «Просвета», 1994. – 150 с.
2. Барминова Н. Судьба на кончике иглы /газета «Доктор Нострадамус». – Київ: 2000, листопад. – с. 2.
3. Бейли, А.А. Наваждение: мировая проблема. – М: 1993. – 224 с.
4. Голан, Ариэль. Миф и символ. – 2-е изд. – Москва: Русслит, 1994. – 375 с: ил.

5. Гоникман, Э.И. Философия камня (научные и эзотерические паралели). – Минск: Центр народной медицины “Сантана”, 1997. – 565 с.
6. Гринив, В.В. Праязык и символ. – К.: Логос, 1999. – 234 с.
7. Керлот, Х.Э. Словарь символов. – М.: “REFL-book”, 1994. – 608 с.
8. Косменко, Анна Павловна. Народное изобразительное искусство вепсов. – Ленинград: “Наука”, 1984. – 200 с.: ил.
9. Лабачэўская, Вольга. Повазь часоў – беларускі ручнік / Альбом. – Мінск: “Беларусь”, 2002. – 231 с.: ил.
10. Лупій, Тетяна. Рупшники Західного Полісся кінця ХІХ – першої половини ХХ століть (Технологія. Семантика. Художні особливості.) / Автореферат дис. На здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознавства. – Львів: 2002. – 20 с.
11. Мельхиседек, Друнвало. Древняя Тайна Цветка Жизни. Том 1. – Киев: “София”. ИД “Гелиос”, 2002. – сс. 1-247: ил.
12. Мельхиседек, Друнвало. Древняя Тайна Цветка Жизни. Том 2. – Киев: “София”. ИД “Гелиос”, 2003. – сс. 217-463: ил.
13. Минуле і сучасне Волині й Полісся: народна культура – шлях до себе. Збірник наукових праць. Випуск 11. Матеріали Волинської обласної науково-етнографічної конференції, м. Луцьк, 10-11 квітня 2003 року. – Луцьк: 2003. – 140 с.: ил.
14. Обнорская, О.Б. Сад Учителя. – М.: Центр духовной культуры “Единство”, 1995. – 144 с.
15. Павлуцький, Г.Г. Історія українського орнаменту (передмова Миколи Макаренка). – К.: Українська Академія Наук, 1927. – 26 с. Та ХІІ табл.
16. Папюс. Оккультизм. Первоначальные сведения. – К.: «Ваклер», 1993. – 335 с.
17. Платонова, Т. Тайная доктрина Гермеса Трисмегиста. – М.: «Путь истины», 2001. – 544 с.
18. Поетика та семантика українського рупшника: образ, символ, знак / Тези і резюме доповідей науково-практичної конференції у Державному музеї українського народного декоративного мистецтва, м. Київ, 16-17 квітня 1997 року. – Київ: Видруковано Спілкою майстрів народного мистецтва України, 1997. – 52 с.
19. Ручнік у прасторы і часе: Матэрыялы Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі, 19-20 лістапада 1998 года / Агул. рэд. В.А.Лабачэўскай. – Мінск: БелПІК, 2000. – 188 с.
20. Фадзеева, Вольга. Беларускі ручнік. – Мінск: “Польмя”, 1994. – 327 с.: ил.

Рупшник, як особливий, високого рівня сакральності предмет, характерний для багатьох народів, головним чином слов'янської, балтійської та угро-фінської груп. Українці, котрі належать до слов'ян, акумулювали у надрах традиційної матеріальної і духовної культури значний масив інформації у тканих та вишитих рупшниках, яка становила цим значний інтерес для всього світу. Адаже орнаменти, символи, знаки, котрі наносилися на рупшники, передають інформацію не конкретно про історію якогось народу, хоча, безумовно, вона там присутня. А про планетарну та космічну генезу, про створення Людини та інших форм Життя. Ці полотняні криптограми, котрі зуміли зберегти та донести до наших днів українські жінки, як хранительки глибокої традиції, містять коди, ключі до розуміння того, за якими законами Творець збудував цей Світ. Тому так багато у вишиваних рупшниках сюжету з Деревом Життя, котрий безперечно є центральним символом, сповненим надзвичайно глибокого змісту. Серед тканих рупшників, котрі повсюдно поширені, і вважаються більш давніми, композиції у різноманітні суцільні та орнаментальні смуги, чергуючись між собою у кольорах та знаках, передають також знання про те, що Світ неоднорідний, багатоплановий і складний за своїми проявами.

Рушник як один з найважливіших сакральних предметів у житті людини. Широке застосування рушників у духовній та матеріальній культурі українців.

Починаючи від народження і до самої смерті, рушник супроводжував все життя українця. На чистий білий рушник, або лише полотно, котре називалось крижмо, приймали малу дитину, що символізувало чистоту новонародженої душі. Довгий прямокутний шмат тканини завжди у наших предків означав дорогу, шлях, який веде людину, допомагає їй жити. Так само в далеку путь проводжали душу, спускаючи тіло небіжчика до ями на рушниках чи полотні. Як і у випадку з крижмом при народженні дитини, тіло небіжчика загортали у саван з чистого, вибіленого полотна, бажаючи йому подальшої світлої дороги у зоряних світах.

Протягом усього життя людину супроводжували рушники. Вони допомагали під час календарно-обрядового річного циклу у різних роботах, святах, обрядах. Ще задовго до християнських часів люди розвішували ткани та вишиті рушники у священних гаях та дібровах, де відбувалося їхнє спілкування з Творцем. Адаже вся Природа – його творіння, і в кожній живій і “неживій” формі Він перебуває. Рушники були свосередніми медіаторами, тобто посередниками між Богом і Людиною. Ті коди, ключі, що наносилися на рушники, завдяки лініям та кольорам, допомагали людям спілкуватися зі світом невидимим, який населений різноманітними духами. Ці духи, що належать до чотирьох стихій – Вогню, Повітря, Землі і Води, сукупно будують усі живі форми, в тому числі і людину як фізичну істоту. Тому інформація про це була відома нашим предкам, і вони спілкувалися з духами, приваблюючи світлих, або “добрих” для життя і відлякуючи “злих”.

Філософ і математик Платон говорив, що Бог діє по геометричних лініях. І дійсно, орнаменти, що наносилися на рушники, так само, як і на одяг, структурували навколишній простір у бажаний, комфортний для життя людини стан. Тільки у першому випадку структурувався простір помешкання, чи того середовища у природі, де знаходився рушник, а в другому - простір довкола людини або її аура. Ми часто вживаємо поняття “атмосфера дому”. Вона може бути тепла, приязна, а може бути холодна, чужа. От власне рушники і робили цю атмосферу теплою, насиченою невидимими, але такими необхідними флюїдами.

Рушники використовувалися, враховуючи їх велику силу, магію, чи, виражаючись сучасною мовою, дію, у різноманітних життєвих ситуаціях. Багато разів оспівано в піснях сюжет, коли мати дає синові у далеку дорогу рушник. Син міг часто виїжджати на війну, що становило кожен раз загрозу його життю. І мати, вишиваючи рушник, вклала в нього всю свою молитву про здоров'я, безпеку та щасливе повернення сина додому. Але уявіть собі, що синові треба було зібратися за день-два в дорогу. То якої пишності могло бути шитво на рушникові? Звичайно, старі рушники XVII-XVIII століть, котрі знаходимо в музейних зібраннях, свідчать про те, що краса рушника залишалася на другому плані, а на перший - виступала його сакральна, ритуальна функція. Тобто в першу чергу треба було нанести певну символіку, орнамент, дотримуючись при цьому також відповідних умов. Яких саме, скажемо про це нижче.

Уже в XIX сторіччі, коли починається руйнація світогляду та світосприйняття, коли цивілізація почала наступати з усіма “благами”, спрощуючи не в кращий бік життя людини, це позначилось і на вигляді рушників. Вони ставали дедалі пишнішими, вишиття заповнювало весь простір полотна, аж поки взагалі не сталася підміна старих сюжетів новітніми, чужими - натуралістичними зображеннями квітів, барокових форм, вишитих хрестиком, котрі науковці у багатьох країнах одноставно визначають, як “брокарівські”.

Але повернімося до “золотого віку” українських рушників. З того, що вдалося зафіксувати етнологам протягом 2-ї половини XIX та всього XX століття, вимальовується панорама широкого застосування рушників окрім вище перерахованих обрядів. Відомі “обиденні” рушники, котрі ткалися, вишивалися за одну ніч – від заходу до сходу Сонця. Такі рушники виготовлялися жінками з приводу багатьох проблем, котрі виникали в родині, сільській общині тощо. Це могла бути хвороба когось з родичів, якого треба вилікувати, а

трави та інші методи не допомагали. Або виготовляли рушник жінки всього поселення, коли їхні чоловіки перебували в цей час на війні. Виготовляли рушники під час епідемій різних хвороб, як серед людей, так і серед домашніх тварин. Як правило, такий рушник виготовлявся в одній хаті, куди збирались жінки у непарній кількості. За всю ніч між ними не промовлялося жодного слова, всі були сконцентровані на роботі та проблемі, яку думками кожна жінка вирішувала і вкладала свою частку енергетики. Складені енергії воедино, очевидно, робили такий рушник унікальним по силі свого впливу.

Відомі рушники, які вишивались до першого вигону худоби на пасовище, до весняного свята Юрія. Такі рушники дарували пастухам, і називались вони “юрійські”, або скотарські. Рушники застосовували під час закладання хати, під час різноманітних польових робіт.

Вишивали також поминальні рушники. Їх застосовували кілька разів на рік, у поминальні дні. Відчиняли вікно і один кінець вивішували надвір, а другий - всередину хати. На середній не зашитій частині ставили запалену свічку, воду та хліб. Так нащадки шанували своїх померлих предків, родичів, запрошуючи через рушник, як дорогу, завітати до хати.

Рушники завжди висіли на покуті, святому місці, де збирається вся родина на трапезу, освячуючи її молитвою. По суті рушники виконували роль тих же святих образів. Із запровадженням християнства вони не зникли, а разом почали співіснувати з іконами, слугуючи для них прикрасою. Напевно відтоді стало применшуватись значення рушника, зводячись лише до його декоративної функції.

Про те, що рушник – річ свята, ще відносно недавно знали люди. Одна з сучасних дослідниць народної матеріальної культури Тамара Приходченко зафіксувала на Південному Поділлі (в межах сучасної Одеської області) таку розповідь. За часів колективізації, коли більшовики знущались над роботящими родинами, одна з таких сімей підпала на виселення до Сибіру. Причому не дозволили взяти з собою ніякого інструменту, запасу їжі, а наказали їхати, зібравшись за 10 хвилин. Тоді найстарша жінка у родині - бабуся взяла з покуті найстаріший рушник і, молячись, тричі за сонцем обійшла з ним навколо всіх членів родини, котрі навколішки поставали в цей час на подвір'ї. Вона молилась про те, щоб родина неушкодженою повернулася назад після цього лихоліття на свою рідну землю. Родина вижила, ніхто, крім стареньких дідуся і бабуні, не помер на чужині, і всі повернулися на старе родове місце. Цей рушник Т.Приходченко бачила на власні очі, і відзначила, як дорожать ним нащадки, яким не треба пояснювати, що це за реліквія у їхньому домі.

Якнайкраще, найширше використовувався рушник у весільному обряді. Етнолог Софія Терещенко зафіксувала на початку ХХ ст. на Звенигородщині (Черкаська обл.) за час весілля використання рушників біля 20 разів. Дійсно, весілля – це свято, до якого родина готувалась заздалегідь, і дівчина наперед вишивала для цього посаг, в тому числі і рушники, маючи вдосталь часу. Тому саме весільні рушники, що представлені по музейних збірках, найбільше і найбагатше вишиті. На жаль в минулому етнологи мало звертали увагу на семантику рушників у певному ритуалі під час весілля. Знову ж таки через той факт, що рушникові якби відводилась роль прикраси.

Найбагатшу культуру вишиваних рушників ми бачимо на Середній Наддніпрянщині – регіоні, який з різних точок зору справедливо називають серцем України. Про чисельність їх у кожній родині красномовно свідчить народна весільна пісня, –

У коморі сволок,
Там рушничків сорок.
Та підіте принесіте,
Бояр прикрасіте.

Звичайно не точно така кількість рушників вишивалась, але обраховувалась вона не одиницями, а десятками.

Для того, щоб мати готовий вишитий рушник, треба було докласти ще багато зусиль та праці. В першу чергу – це прядіння ниток та ткания полотна для рушників. Рушник був святою річчю, і до нього ставились надзвичайно з високою повагою. Про це свідчить той факт, що для вишивання бралось найкраще, найтонше, найбільше, найкращої якості полотно, купувались дуже дорогі червоні нитки. Ми бачимо на старих полтавських, київських,

чернігівських рушниках багатство червоного кольору, в той час, як у вишитті сорочок, наприклад, вживали червоні нитки набагато менше.

Прядіння ниток та ткання полотен з них для виготовлення рушників

Саме полотно, навіть без вишиття, за висловом відомого сучасного дослідника народної культури Сергія Верговського, має декілька рівнів святості. **Перший рівень святості** – це прядіння ниток з конопель чи льону, скручування їх. Ниточка по всій своїй довжині має контакт з енергетикою людини, насичуючись нею від трьох основних енергетичних меридіанів пальців, якими зрештою християни наносять хресне знамення. Скручена за допомогою спіралі, звита у клубок-сферу, нитка сама по собі є самодостатньою і знайшла широке відображення у міфах, казках та легендах народів усього світу. Згадайте лишень богинь-пряль, котрі тримають нитку життя кожного із смертних.

Після того як достатньо напрядено ниток, до роботи приступає ткач. Ця професія здавна асоціюється з іпостасю Творця, котрий тче канву Життя. При цьому полотно дійсно уособлює собою живу тканину долі, де ниточка з човника, перебігаючи поміж основою, у безперервному коливальному русі то вліво, то вправо, створює дорогу. Сама прямокутна форма полотна, що відрізається від сувою для рушника, становить **другий рівень святості**. Прямокутник, так само як і квадрат, ромб, коло - належить до сакральних геометричних фігур.

Третій рівень святості складає хрещате переплетіння ниток у полотні. Саме через цю особливість, полотно так шанувалось і використовувалось як крижмо та саван. Водночас, окрім хрестиків, полотно складається з безлічі квадратиків, віконечок, які також, як ми тільки що зауважили, належать до священних знаків світу.

Четвертий рівень святості складає форма сувою, в якій скручується готове полотно, рушник. Це спіраль – одна з найпоширеніших форм існування Живої Матері. Рушник-сувій постає моделлю Світу.

До п'ятого рівня святості можна віднести білий колір полотна. Процес вибілювання полотна, котрий проходить на відкритому просторі в природі, являє собою магічний процес. Білили на Сонці і на Місяці, на ранковій росі, поливали Водою, висушували на Вітрі. Духи всіх стихій Природи брали участь у вибілюванні, допомагаючи Людині. Білий колір – це колір Світу, колір Бога-Отця, священний колір наших предків – аріїв, котрі завжди обожнювали і поклонялись Сонцю, Вогню, добре білили свої хати ззовні і всередині, і любили одягатись у біле вбрання.

Звичайно, пройшовши такі етапи створення, полотно набувало унікальних властивостей, і могло слугувати рушником навіть без нанесеного на нього вишиття. Про це красномовно говорить той факт, що на теренах Західної України під час весільного обряду батьки проводять молодих по чистому вибіленому полотну, яке символізує чисте, нічим не заплямоване майбутнє спільне життя подружжя. Також чисто біле полотно має ту перевагу перед вишитим чи тканим рушником, що воно не несе ніякої програми на майбутнє, яке повністю ввіряється в руки Бога.

Хотілось би ще також нагадати про цілющі властивості домотканого конопляного чи лляного полотна. Старі люди не хотіли носити сорочок з крамних полотен, коли вони поширились і стали доступними. І дуже добре робили. Домоткане полотно оптимально здійснює терморегуляцію тіла. В сорочці з такого полотна в спеку не жарко, а в холод не холодно. Таке полотно робить добрий масаж тіла. Очевидно цими фізичними та енергетичними характеристиками зумовлено використання домотканого полотна при догляді за лежачими хворими. В них ніколи не буде пролежнів, якщо їх одягати в сорочку з домотканого полотна. У зв'язку з сучасним станом навколишнього середовища, з підвищеним радіаційним фоном від Сонця та від аварійних викидів радіації з атомних електростанцій, таке полотно знову стає в пригоді. Про ці його властивості оповідається у Святому Письмі. В приписах для священників, котрі мають проводити обряди біля Ковчегу, від якого йшло активне випромінювання, значилося, що в комплексі вбрання для захисту має бути сорочка з білого лляного полотна.

Таким чином, в результаті різноманітних видів роботи отримувалось чисте біле полотно, з якого втирали шмат для вишивання рушника. Необхідно зауважити, що для рушників весільних, та інших родинних обрядів, полотно повинно було бути виготовлене власноруч. Зрозуміло чому, адже чуже полотно буде нести чужу енергетику, котра небажана. Безперечно, що для рушників, котрі виготовляються з декоративною метою, пригодиться різне, в тому числі і крамне полотно.

Роль нитки та голки у вишиванні

Для вишивання рушника ретельно готували і вишивальні нитки та голки. Ці речі, як вдалося зафіксувати в етнографічних експедиціях науковцям, мають неабияке значення. Про широке застосування голок відомо також з різних джерел, не тільки етнологічних. Так як і всі металеві предмети, голки здатні притягувати та проводити енергії навколишнього простору. Вушко голки породжує вихрові потоки біоенергії, і сукупно вони створюють навколо голки сильне біополе. Голка є дуже чутливим приймачем біоенергії і здатна проводити потоки енергій, які в сотні разів перевищують кількість енергій, що проходить через сталевий дріт аналогічного розміру та якості. Ці біоенергетичні потоки спрямовуються до вістря голки. Голка таким чином дуже намагнічується. До яких би предметів не торкалась голка, вона залишає там енергетичний слід. Ці властивості голки відомі людству з давніх часів і покладені в основу голкотерапії та різноманітних магічних процедур. Тепер можете собі уявити енергетичну картину вишитого виробу, коли голка торкалась тканини тисячі разів. Все, про що думала людина в цей час, молилась, співала чи повторювала побажання, заклинання – все це залишалось голкою в узорі вишиття навечно. Тому, незважаючи на орнамент, котрий можуть виконати одночасно кілька людей, вишиття має різний характер, який вловлюється більшістю на підсвідомому рівні – езотеричному, духовному. Це те, що не можна описати словами.

З етнологічних експедицій, зокрема з розповіді Т.Приходченко дізнаємося про ініціації – посвячення дівчаток у вишивальниці. Такий обряд здійснювався у присутності всієї родини, котра збиралась як на свято. Як правило, бабуса брала до рук голку, проказувала побажання дівчинці стати доброю майстринею і легенько вколювала в долоню руки. Пані Тамара Приходченко згадує, що їй було сім років, коли проводився цей обряд. Після бабусиних побажань батько підвів дівчинку до яблуні в садку, і сказав доньці, щоб вона попросила благословення та підтримки у цього дерева. Дівчинка дотулилась своїми долонями до стовбура і попросила шановане в народі дерево, щоб воно допомогло їй бути гарною рукодільницею. Звичайно, таке програмування не залишилось безслідно, і все своє життя пані Тамара любить вишивати, а тепер і один з активних дослідників народного вишиття на Україні.

Чому необхідно було кожну дівчину залучати до вишиття та інших видів рукоділля? Питання це зараз не виникає у більшості родин. А дарма. Наші предки називали Жінку – хранителькою домашнього вогнища. Це означало, що вона підтримувала Вогонь Життя у своїй родині, вона була жрицею. Вона виношує дітей і всякі маніпуляції з енергетикою в домі належать жінці. У зв'язку з цим, в неї повинно бути відмінне фізичне і душевне здоров'я. Руки людські є важливим інструментом, що відіграють велику роль у цьому, оскільки через них проходять важливі енергетичні, інформаційні потоки та канали. Всяке рукоділля, а особливо вишивання надзвичайно активно прочищає ці канали і дає можливість підтримувати організм у цілковитій гармонії. Досить багато є розповідей жінок про те, як вони вилікувались від своїх хвороб завдяки вишиванню, або мають змогу підтримувати свій психічно-емоційний стан у гармонії. Просили у Бога, щоб зцілив через вишивання. Але рушник, вишитий недужою людиною, вбирав у себе негативні еманации хвороби. Його не можна було тримати в домі, тим більше комусь віддавати. Такий рушник несли на цвинтар і пов'язували на могильному хресті. Його вже тоді не знімали, аж поки вітри, дощі, морози не знищували тканину. Негативна енергетика заземлялась з допомогою хреста. В експедиціях по дослідженню вишивання на Черкащині Олександра Теліженко (заслужений художник України) зафіксувала відомості про те, що старші жінки “зашивали свої хвороби в рушнички” і потім за дешеvu ціну продавали їх

на базарі. Звичайно, такий чорномагічний підхід ніколи безслідно не мине для такої “вишивальниці”, адже один із космічних законів проголошує – енергія нізвідки не виникає і нікуди не зникає. Як добро, так і зло у десять разів більшим повертається до людини за ефектом бумерангу.

Голки, які вживались у вишиванні, надзвичайно цінувались, зберігались, і вважалося недобрим знаком, коли вони губились. Особливо це мало місце в той час, коли вишивалась річ. Як правило, зручно для роботи мати стільки голок, скільки кольорів ниток вживається в узорі. Тими голками, що почали вишивати, потрібно і закінчити роботу. Нікому не варто позичати цих голок, або самому використовувати їх з іншою метою. Існує навіть повір'я, що голки варто купувати в понеділок, щоб вони допомагали щасливому вишиванню. Напевно в цьому є свій сенс, але тільки для жінок. Понеділок – день Місяця, а це планета жіноча. Планета, що впливає на інтуїцію, емоції, сердечні ритми, що дуже важливо для творчості. Для чоловіків, але напевно й для всіх, підійшов би четвер – день Перуна, Юпітера, Верховного Бога. Він може називатись у різних народів по-різному, проте є іпостассю Творця, Отця. На четвер якраз припадає пік працездатності людини у тижні.

Нитки для вишивання, як ми сказали вище, також ретельно добивалися. Серед старих жінок у селах Південного Поділля на Одещині збереглась така інформація (польові матеріали Т.Приходченко). Найкращі нитки для вишивання – шовкові. Тому що ниточка складається з павутинок кокона шовкопряда, котрі є завдовжки 2 км. Це означає, що волокна, котрі складають нитку, цілі по всій довжині. Наступними за цінністю є нитки вовняні. Вони, як і шовк, тваринного походження, мають білкову природу. За вовняними йдуть нитки лляні та конопляні, що складаються з луб'яних волокон. “А найгірші нитки з вати (бавовняні), бо це – пух”. З сучасних наукових позицій це пояснюється таким чином. Тваринні волокна, котрі складаються з білка кератину, на відміну від рослинних, мають значний резерв “пам'яті” – накопичення електромагнітних коливальних імпульсів, тобто інформації. Згадайте, як тріщить електричними іскрами плетений з вовни светр, коли ви його скидаєте з себе. Зрозуміло, що чим довші волокна, тим краща провідність. Ці якості вовни використовуються у килимах (сильних обрядових речах), веретах, вовняному верхньому вбранні і особливо у поясному - плахах, обгортках, запасках, поясах та крайках. Колись жінка без вовняної запаски, або попередниці не могла вийти за ворота на вулицю, бо запаска захищає жіночий живіт. Зрозуміло, що не стільки в фізичному плані, скільки в енергетичному.

Шовкові вишивальні нитки, як і тканини, дуже цінувались, оскільки були привізними. Вживались виключно для виконання найдорожчих речей. Вовняні нитки для вишивання найбільше використовувалися на Правобережній Україні – Поділлі, Буковині, Бессарабії, Карпатському районі. Це територія Карпато-Балканської культури, яка асимілювала в себе все найкраще, що було в землеробських культурах, в тому числі і Трипільській цивілізації. Традиція вишивати вовною рушники, сорочки зберігалась до середини ХХ сторіччя. Однак, простіше вживання бавовняних, крамних ниток – “пуху” все-таки витіснило у вишиванні та тканині вовняні нитки.

Вишивання лляними та конопляними нитками було розповсюджене по всій Україні. Для цього їх намагались якнайрівніше прясти. Потім наставала черга їх білити. Вибілювання ниток, як і полотна мало на меті не стільки декоративний, скільки сакральний зміст. Адже є вишивання і невибіленими, воценими нитками. Добре вибілені нитки – біль, самостійно вживалися для вишивання по всій Україні. Це давня арійська традиція, що походить від поклоніння Світлу - Вогню, Сонцю. Поза тим, біль фарбували у барвниках рослинного походження – відварах трави, кори, плодів, коріння, насіння різних рослин. Найпопулярнішими були нитки, фарбовані у корі дуба. Однак, не декоративний ефект мав місце у поширеності цього фарбування, а давні знання, котрі відомі були нашим предкам, а також кельтам, друїдам, котрі обожнювали рослин. Дух рослини – її ефір, есенція під час фарбування проникає до вишивальної нитки і таким чином передає людині через вишиття певні якості як для фізичного тіла – силу, міцність, витривалість, стійкість до хвороб тощо, так і для душі – тонких тіл. Недарма наші пращури збирались для спілкування з Богом у священних дібровах та гаях і розвішували на найстаріших дубах вишиті рушники. Інші

рослини мали також свої особливості, що з успіхом застосовували у певних орнаментах, для рушників, чи одягу відповідного призначення.

Цікавим є фарбування білі у конопляній олії. Нитки намочувались в олії, а потім заікалились у житньому тісті. Під впливом температури та інших чинників (процес полімеризації), олія досить добре сполучалась з рослинним волокном, і колір ниток не вигорів. Прядиво, пофарбоване таким способом, мало приємний золотисто-жовтий колір, і, власне, називалось заповоччю. Цей термін можна часто почути та прочитати у літературі, коли дається опис вишиття. Заповоч, як доморобна, одинарного скручування нитка, фарбована у конопляній олії (очевидно, цінувався колір Сонця), дала назву всім вишивальним ниткам, в тому числі і крамним (фабричним), котрі виготовлялися вже з бавовни і фарбувалися в чорний, червоний, синій та інші кольори.

Окремо у фарбуванні ниток стоять барвники тваринного походження, яких небагато. Це червець - у наших краях, і кошениль – у тропіках. Личинки цих комах збирались і висушувались, перетирались на порошок, який був надзвичайно дорогим. Ним фарбували нитки у насичений червоний колір. Навіть в літописних джерелах повідомлялось про податок, що платили до княжого двору, у списку якого значилась “ложка червцю” (мається на увазі фарбувального порошку).

Підготовка до вишивання рушників, його початок, етапи та закінчення

Коли вишивалися рушники з рослинним узором, то брали шмат цілого полотна, ні в якому разі не зшитого (що означає перерубану дорогу, а кому вона треба?..), і накладали на старе вишиття. Олов'яною ложкою, або іншим способом перетирали, переносили узор на новий рушник. Полотна на рушники по довжині брали стільки, щоб було кратне людському зростові. Дійсно, подільські рушники найчастіше короткі – 150-180 см, київські, черкаські, деякі полтавські – 300-350 см, окремі рушники сягають довжини 450-550 см.

Тепер, коли у нас є готовими полотна, нитки, голки, настає час підготуватися самим до вишивання. З описів та свідчень старших людей це виглядало так.

Ніколи не приступали до вишивання зопалу. Спочатку про це роздумували, заспокоювались, молились. Рушники весільні, та напевно і багато інших, починали вишивати в четвер – Перунів день, щоб мати найвище покровительство, рушники та сорочки на смерть – в суботу (день Сатурна - планети, що символізує долю, карму). Починали вишивати вранці, коли Сонце підходило вгору до зеніту, ніяк не увечері. Коли сідали вишивати коло вікна, то так, щоб сісти до світла передом, або боком, але не задом. Далі, взявши голку з засиленою вишивальною ниткою, читали молитву та побажання, залежно від того, який рушник вишивали. Ці молитви, побажання спрацьовували, як програма, що накладалась, та вишивалась у рушник. Завжди, після перерви, перед продовженням роботи їх повторювали. Коли відкладали роботу до наступного продовження, то не залишали як-небудь полотна, а акуратно його складали. Якщо залишати зім'ятим, то і доля так поведеться, що не буде порядку. Коли закінчувалась нитка у голці, то ніколи не втикали голку саму у полотно. Треба було засилити нову нитку, і лише тоді вколоти її у полотно. Роботу ніколи не клали на ті місця, де сплять і сидять. Навіть краще було покласти на землю, якщо не було в той момент куди. Складену акуратно роботу загортали у тканину, не залишали відкритою.

У багатьох місцевостях жінки вишивали у цілковитій тиші, спокої, таємно, щоб ніхто не бачив їхньої роботи, на противагу існуючому у літературі описі вечорниць, де збирались дівчата вишивати. Можливо таке спільне вишивання й було, проте не рушників. Рушник - річ глибоко сакральна і через те інтимна. У астрологів існує правило – не показувати зоряну карту, або космограму чужим людям, тому що чужий погляд вносить енергетику, що не бажана і здатна вплинути на перебіг подій. Точно так само і вишивання рушників, а особливо весільного, на котрій стають наречені, вимагає цілковитого втаємничення. Роботу, що виконує дівчина мають право бачити її рідні в хаті. Ще в дохристиянські часи, існувало таїнство шлюбу. Коли на весільному рушникові благословляли батьки молодих, то в хаті в цей момент не було нікого. Рушник, який простелили батьки, молода скручувала у сувій і

ховала від стороннього ока. Цей рушник після обряду не прався (щоб не змити водою інформацію), а зберігався, так і складеним у сувій, у скрині. Вже по смерті діда і баби їхні нащадки могли показувати всім рушника, говорячи про їхній земний шлях. А ще онуки перешивали Родове Древо з бабиного рушника на свій, на майбутнє весілля. Звичайно, Древо було трохи інше (з точки зору енергетики), бо інша Душа його творила. Але змін у композицію рушника, його сюжет, орнамент ніхто не мав права вносити, бо знали всі, наскільки це важливо. Саме тому, завдяки традиції, яка передбачала суворі неписані правила і табу на внесення змін, ці рушники дійшли до наших днів, незважаючи на тисячі років свого існування.

Кожен кінець рушника починав вишиватись знизу угору, за таким же принципом, як виготовлялись ткани рушники. Ніколи не перестрибували з одного кінця до іншого, щоб вишивати окремі елементи. Якщо не встигала наречена вишити собі рушника, то їй допомагала мати, чи хрещена мати, сестра, бабуся, тобто хтось із близьких рідних. Але все-таки годилося б бодай квіточку, чи якийсь елемент вишити молодій на рушникові самотужки. В той момент вона повинна була сконцентруватись на вишитті, як ми вели мову про це вище.

Чим старіші рушники ми бачимо по музейних збірках, тим більше переконуємось, що в першу чергу вишиття наносилось не заради краси, а завдяки сакральному наповненню, ритуальному призначенню. Такі старі рушники часто мають асиметрію у виконанні кінців. Вона не кидається у вічі на перший погляд, але при детальнішому розгляді розбіжності часом просто вражають. Це говорить про те, що кінці рушника люди свідомо позначали. Тоді виникає питання, заради чого? Завдяки біолокаційному методу, за допомогою рамки та маятника нам вдалось встановити разом з Ядвігою Василевською (художником і біоенергетом), що кінці кожного рушника, без винятку, мають різнойменні енергетичні потенціали. Коротко кажучи, один кінець має значення “плюс”, а другий – “мінус”. Так само, як кожен організм, предмет у природі. Наприклад людина має у ногах заземлення – “-“, в той час як голова – “+”. Навіть ліва і права сторони також різнойменні. Правою вважається чоловіча сторона – “+”, лівою – жіноча сторона – “-“. Всі також знають приклад зі шкільної фізики про диполь води, який має два різнойменно заряджені полюси, чи приклад з магнітом. У такому разі відкриття різнойменно заряджених кінців рушника проливає світло на характер застосування рушників у обрядах, чи навіть у побуті (засторога одночасно двом людям витирати руки різними кінцями рушника, щоб не посварились). Стає тепер зрозумілим той факт, чому наречені для благословення повинні стояти так, щоб зліва від чоловіка стояла жінка. А якщо так, то рушник, котрий простеляється їм під ноги, також повинен бути орієнтований відповідно. На “+” повинен стати наречений, на “-“ – наречена. На рушникові, як єдиному шляху вони уособлюють собою об’єднання двох полярностей, або двох монадних половинок у єдину монаду – цілісність, гармонію, довершеність. Як же вираховували жінки, який кінець є негативно зарядженим, а котрий – позитивно? Досліди показали, але ще треба їх перевірити, що перший кінець, котрий вишивається, має знак “+”, а другий – “-“. Це виражається навіть у такому частому спостереженні, що перший кінець вишивається з великим бажанням, в той час, як другий – навпаки. Аж часом хочеться вишити зовсім інший узор. Цей процес ніби ілюструється дитячою приказкою, - любив на санках згори кататися, любив і до гори їх возити. У світі полярностей, до котрого належить наш тривимірний простір, все Життя існує між цими двома енергіями, їх єдністю, притягальною силою, і разом з тим протилежністю, категоріями негативного і позитивного.

Вишивальні стіби та їх виконання як священнодійство

Сам процес вишивання - робота з матеріалами, нанесення орнаменту на тканину за допомогою різноманітних технічних прийомів – є надзвичайно захоплюючим, і не менш сакральним, як робота ткача, гончара, писанкаря. Всі, хто вишиває, без винятку, говорять про гармонізуючий характер цієї роботи, який налаштовує їх на молитовно-медитативний стан. Робота над тритомною “Енциклопедією українського вишиття”, котра зараз нами проводиться, показала, що на Україні відомо понад 200 швів. Їх можна згрупувати за

технічним виконанням до 20 технік. Поринувши у захоплююче їх вивчення, що можливе у студії українського вишиття “Оріяна” (на базі Українського центру народної культури “Музей Івана Гончара”), кожен з майстрів, чи учнів-новачків вирізняє самостійний характер певних стібів. Причому кожна вишивальниця викazuje свою зацікавленість, любов до одного вишиття, чи спокійне ставлення до іншого. При більш детальному вивченні швів, спираючись на власні відчуття та спостереження, можу констатувати, що характер нанесення стібків на полотно має значення і впливає на енергетичну картину вишиття того чи іншого орнаменту. Рука, що тримає голку з ниткою, весь час повторює рухи у певній послідовності. Найчастіше це коливальні спіралевидні рухи. Наприклад, якщо подивитись на вишиття двобічним настилуванням, то кожен елемент в узорі складається з окремої сплющеної спіральки. Спіраль – одна з найпоширеніших форм, моделей Світобудови, яка надзвичайно сильна в енергетичному плані. Інші стіби повторюють характер тканиня, голка при цьому виконує роль ткацького човника. До таких швів належать занизування, заволокання, низь. Нитка, котра застеляє полотно і формує орнамент, працює подібно до сканера, або роботи променя на екрані монітора. При цьому нитка залишається на поверхні, або під сподом полотна, тобто стає видимою і невидимою. Вишиття при цьому чітко нагадує негатив і позитив. Окрему групу становлять шви, виконані технікою хрестиків. Перехрещені стібки, так як і перехрещені рухи (наприклад, хресне знамення руками) мають іншу енергетичну картину. Хрест належить до знаків, що активно захищають і, разом з тим, дають змогу під’єднуватись до гармонії Природи, її священної Тетради – чотирьох формотворчих стихій. Надаючи перевагу певним швам, людина тим самим викazuje своє енергетичне чуття та резонанс, потребу у тій, чи іншій якості енергетики.

У книзі Тетяни Платонової “Гаяна доктрина Гермеса Трисмегіста” говорить дуже цікаво про характер передачі та втілення ідей Творця. Ідеї ним започатковуються у вигляді схем, які потім приймаються високими службовими духами, переживаються ними і передаються ієрархічно нижче. Схеми працюють як матриці, за якими далі розгортається велична панорама тканиня Полотна Життя, Тканини Світу. Ці описи настільки близькі до термінології, яку вживають майстри, знавці вишивання, що дух захоплює. Адже дійсно, починаючи вишивати рушник, чи інший виріб, людина в цей час уподоблюється Творцю. Спочатку йдуть думки (обдумування ідеї), розрахунки. Далі готується схема вишивання, підшуковуються необхідні матеріали (матерія!) – полотно, нитки. І лише потім настає час для матеріалізації – проявлення Ідеї у Матерії.

Необхідно відзначити, що вишиваючи рушники, традиція передбачала виконання таких моментів:

По-перше, працюючи, ніколи не випорювали “помилки”. Ті “помилки”, що ставалися на полотні при їх “виправлянні” вносили деструкцію в енергетику рушника. Як не можна наново пережити вчорашній день, так і не варто переробляти роботу, а треба йти далі. Рушники, котрі вишивались з піснею і молитвою, з асиметрією і різними мітками, вражають нас своєю “живістю”, а ті, які технічно бездоганно виконані - нецікаві, холодні, безсердечні (вишиті тільки розумом).

По-друге, рушники у минулому виготовлялись так, що обидва боки були вишиті однаково і чисто. Видимий для нашого ока бік символізує наші діяння, котрі відомі для людей, а невидимий – думки та бажання. Останні для людей невидимі, і часто йдуть всупереч нашим вчинкам, у яких ми хочемо здаватися людям гарними. Проте перед Господом сховати нічого не вдасться. Невидима наша сторона повинна бути у цілковитій гармонії з видимою, в цьому полягає сенс Буття.

Семантика кольорів

Включно до початку ХХ сторіччя кожен регіон України, де побутували вишиті рушники, доніс до нас ту кольорову гаму, яка була характерна протягом тривалого відтинку історії. Очевидно, що кольорова палітра також збереглась завдяки традиції.

За кольорами рушники можна поділити на декілька груп. У деяких музеях країни, наприклад у Полтавському краєзнавчому, рушники навіть систематизовано за кольоровою

гамою вишиття. Але перш, ніж приступити до такої характеристики, згадаємо, що палітра веселки, яка складається з семи основних кольорів, утворюється в результаті розкладу, дисперсії білого світла. Ця палітра розташовується між чорним та білим “кольорами”, які, власне, є сумішшю кольорів. Чорний та білий – це кольори тих же схем ідей, або матриць, за якими Творець побудував Світ. Тому вишиття білими та чорними нитками на білому полотні, котре розповсюджено по всій Україні, належить до найдавніших. Інформація, котра записана у білих та чорних орнаментах, без перебільшення стосується найвищих планів Буття. Ці два кольори дуже часто поодиночі і разом символізують Життя і Смерть. Тому їх використовують у рушниках на смерть, а також у поминальних рушниках, рушниках на піст. Біле світло є іпостассю Бога-Отця, а золоте – Богородиці. На Поділлі поширені вишивки білими та жовтими (пшеничного кольору) нитками, а більш дорогі зразки – білими та золотими нитками. Цей колорит, як і квітка ромашка, несуть у собі символічне, сакральне поєднання батьківської та материнської енергій. Очевидно саме тому білим вишитим рушником зв'язують під час весілля руки молодим, про що й співається у одній з весільних пісень з Центральної України, –

Один дала, другий дала (старостам – примітка Ю.М.)
 На третьому стала.
 А четвертим білесеньким
 Руки пов'язала.

Білий – це колір сили, адже він містить усі кольори. Поширений вислів – “білий світ”. Білі вишивки не розраховані на чуттєві враження, а скоріше для розуму, роздумів, для духовних потреб. Вони сприймаються вищими духовними центрами (чакрами) людини. Білий колір випромінює силу, енергію. Тому в білому житлі, в білому одязі людина швидко відпочиває, відновлює сили. Якщо йти в людне місце, то добре одягатись у білий одяг, оскільки він активно захищає.

Чорний колір, як антипод білого, навпаки – вбирає в себе енергію, інформацію. Старші люди, котрі є хранителями мудрості, носили чорно-колірні вишивки, тобто утримували в собі інформацію. Через те чорний колір не заслуговує лише характеристики як колір смерті. Поділля – регіон, який демонструє нам активне використання чорного кольору у побуті та вишитті сорочок. Цікавим є той факт, що весільні сорочки в багатьох районах вишивались чисто чорними узорами низзю. Чорний – це також колір землі, багатства, колір урочистості. Недарма він так широко завжди використовувався у святковому вбранні, у дорогих тканинах. Чорний колір ще називають контактерським. Сенситивні люди, котрі наділені яснобаченням, яснослуханням, можуть приймати інформацію з високих планів, записуючи її лише чорним чорнилом. Тому й узорі у чорному кольорі можна назвати також контактерськими. Однак, поєднання чорного з білим використовується більше в тканих рушниках, ніж у вишитих. Можливо через те, що чорно-білі вишиті рушники, як і чорно-білі писанки, котрі широко використовувались у поховально-поминальній обрядовості, зникли через постійну потребу в ужитку і, разом з тим, з втратою традиції, замінилися іншими рушниками.

Інша справа з червоним кольором. Найпоширенішу групу становлять рушники, вишиті виключно червоними нитками. Таке вишиття характерно для Полтавщини, Київщини, Чернігівщини, Слобожанщини, Полісся. Червоний колір, як найбагатший, найкрасивіший притаманний для всіх народів світу. Його використання в одязі, особливо дитячому, юнацькому, весільному, та в ритуальних тканинах надзвичайно широке. Враховуючи той факт, що червоні рушники вишивались у великій кількості у регіонах Середньої Наддніпрянщини та Слобожанщини для весільного обряду, а також використовувались у побуті після весілля, вони й становлять основу багатьох музейних зібрань в достатній кількості.

Червоний колір, так як і білий, є сильним, найбільш активним, порівняно з іншими кольорами. Він випромінює енергію, і через те використовується у весільних рушниках. Його функція як сильного імпульсу у весільній ініціації і, разом з тим, кольору, що захищає, просто неперевірена. Весільні рушники і вбрання найбагатші на червоний колір і найкраще оздоблені. Це пояснюється і тим фактом, що до весілля є достатньо часу для підготовки, в той

час як, наприклад, “смерть і родини не знають години”. Весілля – це кульмінаційна точка життя людини, і цей обряд, який тривав, як правило, тиждень, мав бути належним чином підготовленим і обставленим з різних міркувань.

Зараз досить популярним у світі стало китайське стародавнє мистецтво облаштувати дім, яке називається фен-шуй. У ньому відводиться для червоного кольору почесне місце. У житлі розвішують червоні ліхтарики, червоні китиці з дзвониками для того, щоб привабити життєдайну енергію ци. В українців цю роль в хаті завжди відігравали рушники. Вони створювали той неповторний настрій, колорит і наповнювали собою простір помешкання, насичували його атмосферу, захищали її від дисгармонії.

Досить широко представлено вишиття в рушниках червоними та синіми і червоними та чорними нитками. Така двоколірність характерна з прадавніх часів. Хоча правильніше сказати - триколірність, адже треба завжди враховувати білий колір полотна, окрім вишиття. Червоно-синя гама символізує ніби поєднання активного гарячого чоловічого червоного кольору з пасивним холодним жіночим синім. У рушниках Наддніпрянщини, Слобожанщини синій колір вживається поряд з червоним значно менше. Хоча відомі рушники, котрі вишиті суцільно лише синім (“пісним”) кольором. Їх вивішували у піст поряд з білими, або й поєднували в одному узорі сині та білі нитки. Пісним також є поєднання синього з чорним. Синій барвник добували з індигоносних рослин у тропіках. Його здавна завозили на терени України. В той же час на Правобережній Україні, особливо на Поділлі червоний і синій кольори поєднуються в орнаменті у цілковитій рівновазі. Якщо йде ритм мотивів, чи геометричного стрічкового орнаменту, то червоний чергується з синім наперемінно. Навіть кінці рушника врівноваженими виходять. Якщо на них вишито, наприклад, по 9 мотивів, то один кінець буде мати 5 мотивів червоних, а 4 – синіх, а другий кінець рушника з такою ж точністю, тільки навпаки.

Вишивання червоними і чорними нитками на білому, безперечно, у багатьох викликає асоціацію з класичними, хрестоматійними зразками українського шитва. Ці кольори називають ще трипільськими. Хоча їхнє поєднання старе, як Світ. Це гармонія двох сильних кольорів божественної графіки – білого і чорного з не менш сильним, пульсуючим червоним, що утворює Життя. Червоне і чорне – це не тільки любов і журба за висловом українського поета. Це також, як і червоне та синє – поєднання активного і пасивного. Хоча, як не дивно, ці кольори стоять у палітрі поруч - червоний сусідить з чорним. Треба також мати на увазі, що з часом у багатьох червоно-синіх орнаментах, синій колір було замінено на чорний.

Окремо у вишитті рушників стоїть жовтий колір. Суцільно ним рушники не вишивали, але як компонент, він досить символічно, а за естетикою - виразно поєднується з іншими кольорами. Жовтий з синім - прадавнє поєднання кольорів, що стало для українців символом державності. Але окрім поверхневої символіки про жито і пшеницю заслуговує на увагу, як на мою думку, більш давнє окультне тлумачення жовтого, як небесного вогню – Сонця, Небесного Царства і синього, блакитного - як води, потойбіччя. Зрештою правильне їх розташування на українському прапорі повинно було б бути таке – угорі жовтий колір, внизу – синій.

Поєднання червоного, чорного і жовтого кольорів поширене на рушниках переважно Правобережної України – Черкащини, Київщини, Поділля. Жовтий символізує Божественну Мудрість – якість, яка набувається людиною в результаті багатьох втілень на Землі. Мудрість - це гармонійний сплав Знання, Волі і Любові. Жовтий колір може також у вишитті замінювати золотий. Широке використання золотих ниток колись було неможливе з одного боку через дорожнечу, з другого – через складність їх виготовлення.

Готуючи матеріал про кольори, що використовуються в рушниках, мені трапилась інформація з астрології про авестійський сонячний календар (автор Павло Глоба), яка певною мірою доповнює вищесказане з іншого боку. Як виявляється, на Землі втілено декілька рас, котрі називаються за кольорами. По порядку у часі вони розташовуються так: найдавніша блакитна (араби і семіти). Далі йдуть жовта, або монголоїдна (народи Азії), червона (індіанці Америки), чорна, негроїдна (народи Африки). І, нарешті, остання біла раса - арійська, європеїдна. Власне, кольори цих рас перегукуються з традиційними кольорами у

вишитих і тканих українських рушниках. Цим також підтверджується інформація про планетарну та космічну генезу, яка закодована в рушникових узорах.

Окрім конкретних кольорів, розглянутих вище, які становлять основу більшості вишивок України, в тому числі й рушників, є багато варіантів вживання ниток, фарбованих у різноманітній рослинній сировині. Це тепла гама від світло-жовтих, вохристих до темно-коричневих тонів, сіра гама – від сіро-блакитного (фарбування “куницями”) до темно-сірого і чорного, різні відтінки зелених і зелено-коричневих тощо. Якраз поліхромні вишиті рушники здавна були характерними для Правобережної України, зокрема Поділля. До речі, колорит Поділля, та й орнаментика також дуже перегукуються з віддаленими теренами світу – індіанцями Америки, Індонезією та деякими іншими. На цих землях вживались для вишивання вовняні нитки, які набагато краще фарбуються і утримують барвники, ніж нитки з рослинних волокон. Починаючи з XIX сторіччя, коли було відкрито анілінові барвники, розширюється спектр кольорів, що використовуються у рушниках. Однак це використання, яке дало змогу зробити яскравішими вишивки, стало причиною занепаду як з точки зору сакральної, так і декоративної також. У світі зараз знову повертаються до натуральних барвників, які є екологічно чистими, естетично привабливими і енергетично не порівнюваними з хімічним фарбуванням.

Семантика чисел

Древні мудреці говорили, що Природу складають числа, і все, що ми бачимо довкола, можна передати за їх допомогою. Такі глибоко символічні речі, як рушники тим більше передають нам інформацію у числах. Адаже має значення, наприклад, з яких елементів складається Древо, яка кількість цих елементів, скільки пелюсток мають квітки та багато іншого. Має значення конфігурація геометричних мотивів та кількість елементів, що складають певну цілісність.

Числа поділяються на парні і непарні. Перші співвідносяться, в більшості випадків, з духовною природою, а другі - з матеріальною, земною. В іконографії рушників присутні одночасно різні числа, створюючи гармонію, рівновагу.

Одиниця виражається найчастіше у центральному мотиві, чи сюжеті, до яких належать - Дерево Життя, восьмикутна Зоря, чи восьмидільний мотив. Символіка їх зводиться до зображення Єдиного Творця. Одиниця – це Сонце, центр, який зв'язує все воедино. Одиниця є основою всього життя, всіх чисел.

Двійка позначає світ полярних форм, дуальність, у східній традиції - інь і ян. В геометричних орнаментах основу найчастіше складає кадуцей – подвійна спіраль, одна нитка якої символізує еволюцію (прогрес), а друга інволюцію (регрес). Сюди ж належить і двобічна симетрія Древа, пара птахів обабіч нього, парні мотиви по обидва боки Древа. Також на плечових полтавських рушниках на кінцях вишивається по два деревця – символ подружнього єднання. Дуальність проявляється і в двох кінцях рушника, які мають різнойменний енергетичний потенціал.

Трійка займає особливе місце і належить до ряду Священних Чисел – 3, 7, 12, 60. Трійка досить широко зустрічається в числовій символіці рушників. Досить часто стрічкові геометричні узори на рушниках розташовуються вертикально по три, що співвідноситься з трьома світами – підземним, земним і небесним, з трьома нитками спіралі – де окрім двох напрямків руху (еволюції і інволюції) показано середній стрижень, що відповідає сталості ідеї Творця. З іншого боку, 3 – це символ троїстої природи Універсуму (Небо, Земля, Людина). Принцип троїстості відображений в іконографії найпростішого Древа, що нагадує Трійцю (Три Суті).

Четвірка, Священна Тетрада, найчастіше постає в геометричних мотивах квадрата, ромба, перехрещеного ромба. Компонування подільських рушників досить часто передбачає два яруси по два мотиви, мотив вікна з чотирьох квадратів. Священна Тетрада – це чотири формотворчі стихії, про які ми згадували вище – Вогонь, Повітря, Земля і Вода. Все живе, що ми можемо бачити на фізичному плані, є результат їхньої роботи, матеріалізації ідеї Творця.

Тому більшість геометричних узорів складається з чотирикутників, оскільки вони відображають матрицю творення, втілення ідеї на матеріальному плані.

П'ятірка також зустрічається часто, особливо в давніх зображеннях Древа Життя з 5 квіток. Очевидно це співвідноситься з Древом нашої п'ятої арійської цивілізації. Число 5 – це число Людини як в окультній традиції Сходу так і Заходу. Пряма пентаграма символізує Дух (вершина п'ятипроменевої зірки) і його Владу над чотирма стихіями Нерідко зображуються в композиціях геометричних та й рослинних орнаментів поодинокі п'ятидільні мотиви з квадратиків. Конструкція з 5 ромбів, яка має назву “геральдичний вузол” складає основу багатьох геометричних орнаментів. Сама назва промовляє якби за себе. Різноманітна конфігурація їх, особливо в давніх гуцульських та подільських низинних узорах, показує відгомін прадавнього вузликового письма, з допомогою якого передавалась інформація про рід, його геральдика.

Шість, як подвоєння трійки, символізує втілення Божого Плану на Землі. Взаємопроникнення двох трикутників і утворення в результаті цього шестикутної зірки також виражає цю ідею в геометричних узорах. В складній, космічній інтерпретації – це символ єднання Макрокосмоса (Бога) і Мікрокосмоса (Людини). Трикутник, спрямований вершиною донизу, символізує собою Божественний Дух, що сходить на Землю та Людину. Трикутник вершиною догори – це символ Людини, що прагне до Неба, до духовної та фізичної досконалості, до досягнення Космічної Свідомості На “черницьких” рушниках з Черкащини часто постають шестипелюсткові квітки на лозах-безконечниках з винограду. Цікавий варіант геометричного орнаменту з шестикутних зірок подає полтавський рушник.

Сім – число, що повсюдно зустрічається у природі і належить до ряду Священних Чисел. Всі світи видимі і невидимі проявляють себе як семиричні. Дуже часто Древо зображують з сімома гілками, часто в супроводі семикутних зірок (зірок магів, астрологів). Це сім кольорів і сім нот музики. Це сім основних духовних центрів, або чакр, в людини, які теж співвідносяться з кольорами та нотами. Сім – це число таємниці. В усіх народів число сім надзвичайно поважалось, оскільки воно лежить в основі всієї еволюції.

Вісімка, як і шістька, символізує злиття, проникнення двох світів – духовного і матеріального. В рушниках з Древом досить часто зображуються восьмипелюсткові квітки. Але найчастіше вісімка проявляється в геометричних орнаментах у вигляді восьмикутної зірки (народна назва “повна рожа”, або “рожа”). Ця зірка зустрічається досить часто в подільських рушниках, і ще частіше у орнаментах сорочок, як чоловічих так і жіночих по всій Україні. Вісімка символізує космічну гармонію, рівновагу всіх речей.

Дев'ять – число повної досконалості, в ньому містяться всі числа від 1 до 9. Це трикутник трьох (тричі по три) – повний образ всіх світів. Це число посвячення в таємниці життя, смерті і переродження. Це число високої мислительної і духовної активності. Число високої свідомості Христа, до якої прагне все людство.

Десять – одне з досконалих чисел, що утворюється від складання перших чотирьох елементарних чисел ($1+2+3+4=10$). Десять – це Божественна повнота, воно означає повний шлях життя. Знак десятки складений з одиниці, що означає буття, та з нуля, що виражає небуття, тобто воно містить у собі Духа та Матерію.

Дванадцять – це знаменита дюжина, одне із Священних Чисел, досконале число, символ закінченості. В першу чергу це – 12 космічних законів буття, а також 12 знаків Зодіаку, 12 місяців у році, 12 годин дня і ночі, 12 апостолів та ін. У семантиці Древа Життя це число зустрічається також поряд з іншими. Наприклад, на “черницьких” рушниках 12-пелюсткова квітка часто вишивається на середині стовбура Древа.

Традиційні композиції українських вишитих рушників та їх основні символи і знакові системи

Всі вишиті рушники можна розділити на групи за характером сюжету, композицією, найголовнішими з яких є:

- Дерево Життя;
- центральний мотив - восьмикутна зірка, восьмидільний мотив, ромб, хрест тощо;
- окремо розташовані мотиви;
- космогонічні сюжети;
- решітка;
- кількаярусна композиція;
- стрічкова орнаментация.

Перш, ніж почати характеристику знакових систем та окремих символів, варто відзначити деякі загальні моменти. Розглядати семантику можна в трьох площинах:

екзотерично – що означає вивчення форми символу, його складових частин, ліній, кольорів та інших параметрів, що лежать на поверхні, відкритій для емпіричного вивчення з допомогою органів чуття;

понятійно – сюди входить проникнення до ідеї, що лежить за символом, котра може бути виражена в його імені, до його змісту, до його значення як цілого, або до часткового значення. Ця характеристика символів може бути бездонною “криницею”, з якої кожен отримує інформацію в залежності від його ерудиції, ступеня розвитку інтелекту. Сюди ж належать народні назви, які, незважаючи на певну морфологічну спорідненість з простими формами життя, часто дають ключі для розгадки таємниць семантики;

езотерично – це передбачає дію на вас сили або енергії і якість тих вібрацій, як може збудити символ у якомусь із наших духовних центрів (чакр). Це ті відчуття, які неможливо передати словами, бо будь-який опис не дасть повної характеристики інформації, яка йде через певний духовний центр. Часом можна лише почути, що якийсь рушник “теплий”, а від якогось віє “холодом”. Окремі речі впливають на нас, наше самопочуття позитивно, поліпшують настрій, в той час як деякі навпаки, пригнічують, і людині інтуїтивно хочеться заховатися від такого впливу.

Потрібно зауважити, що не існує стандартного набору інтерпретацій якого б то не було символу і що для кожної людини будь-який символ несе унікальний зміст. При цьому розум повинен дотримуватись рівноваги між формою та ідеєю, виразом та якістю, знаком та змістом. Тому кожен, хто тільки починає вивчати семантику, спочатку натикається на різноманітні тлумачення символів, сперечається з приводу їх значення, проходить ніби через дитячий період їх осягнення. Для ілюстрації цього можна привести простий приклад. Ви бачите яблуко на столі і запитуете свого співрозмовника, котрий сидить навпроти вас, якого воно кольору. Співрозмовник каже, що воно червоне, а ви стверджуєте, що воно жовте. Кожен з вас правий по своєму, але не варто сперечатися. Досить повернути яблуко і переконались в парадоксальності ситуації, коли кожен вийшов правий і неправий водночас – яблуко виявилось червонобоким. Кожен в цій ситуації побачив лише один бік. Цей простий приклад є ілюстрацією того, наскільки Істина об’ємна. Вона схожа на огранений кристал самоцвіту, де кожен, дивлячись на нього, бачить в певний момент лише одну грань. Власне, життя тим і цікаве, що ми постійно бачимо рух цього кристалу, його динаміку і маємо можливість у кожному мить по-новому пізнавати Світ з безліччю його проявів.

Дерево Життя, Світове Дерево, Дерево Роду, Древо, Квітка, Вазон – все це наукові та народні назви центрального символу в українському вишитті, особливо рушниках. Древо символізує собою загалом Космос з усіма його проявами. Сягаючи своїм коренем неосяжних глибин витоків, воно розвивається в могутній прямий стовбур (вісь Всесвіту) з кроною, спрямованою вгору. Дерево являє собою безсмертя, нескінченність Життя, його розмаїття. Воно стоїть понад часом (об’єднуючи минуле, сучасне і майбутнє) та простором (будучи центром Світу, включаючи всі плани Буття). Умовно Древо можна поділити на три частини – коріння, стовбур і крону, які співвідносяться з трьома світами: долинним (підземним), земним та горішнім (небо). В той же час на цьому образі відображено дуальність, полярність Світу – поєднання Духа і Матерії. Матерія являє собою коріння, стовбур, гілки (статична форма), як

скелет дерева взимку. А Дух – це молоді гілки з листям, квіти, плоди, бруньки (динамічна субстанція), - дерево весною та влітку.

Іконографічно Дерево Життя зображується квітучим. Квіти символізують людські життя сьогодення, бруньки – зародки майбутніх поколінь, а плоди – людські діяння, різноманітні у своїй значимості для цивілізації. Дуже часто обабіч Древа зображується багато дрібних елементів різного розміру та форми. Вони демонструють собою загальну життєву силу – ефір, який наповнює собою простір. Дерево завжди має яскраво виражену центральну верхню квітку. Вона символізує собою Вогонь Життя, який палає постійно, не згасає, повний енергії. Цей Вогонь оберігається двома світлосяйними духами – ангелами (у християнській традиції), або пташками (в народній інтерпретації). Такими ангелами-хранителями виступають також і предки, котрі відійшли з цього Світу, але їхні душі щільно стежать, аби ніщо не зашкодило Родовому Древу.

Найчастіше Дерево вишивається проростаючим із “вазона”, горщика. Це символічне зображення Древа Роду, що виростало з гілочки, відламанної від Світового Древа Життя. Горщик семантично означає першопредка, культуру. Ще в далекі дохристиянські часи Дерево було символом Рода – прабатька всіх богів. Рода часто подають у супроводі Рожаниць – богинь, котрі відповідають за будь-яке народження. Отак стародавня назва бога і його символ перейшли на означення багатьох поколінь, що походять від одного предка.

Вище говорилося про семантику чисел. У зображенні Древа вона має велике значення. Як правило, Дерево має непарну кількість гілок, завдяки двобічній симетрії та єдиній центральній квітці. Але є винятки, коли вишиваються Древа з парою квіток угорі. Найпростішим є зображення Древа з трьох гілок. Воно відоме здавна, знайдене на кераміці трипільської культури. Значення його, як і Трійці (Три Суті, але не тризуб), - троїстість Світу в процесах творення (Брама), руйнування (Шива), над якими панує Всевишній (Вішну), або Абсолют.

Дерево ніколи не копіює якусь конкретну рослину, її листя, квіти, чи плоди. Завжди це збірний, узагальнений образ, у якому все символічно. Багато мотивів та орнаментів подають схематично маленькі дерева, котрі чергуються за кольором, часом конфігурацією, розміром. Це відгомін давнього культу рослин, дерев, який був як і у наших предків, так і в кельтів, друїдів. Проте, окремі рослини все ж таки впізнаються, і навіть спеціально так вишиваються, що кожному зрозуміло. До таких рослин, що дуже часто супроводжують рушникові композиції, належать виноград, дуб, лілея та інші. До слова сказати, вони також є улюбленими в орнаментах сорочок.

Грона, листя, вуса [винограду](#) можна побачити в самому Древі, але ще частіше в безконечникові, що вишивається по всьому периметру рушника. Виноград завжди був символом родючості, плодючості, нескінченності (вічності), пізніше став символом християнства. Згадайте ікону “Ісус Христос-виноградар” і слова Христа зі Святого Письма “Я є лоза виноградна”. Популярність винограду зумовлена тим, що з сивої давнини всі містерії (присвячені Діонісові, Вакху, Орфесві, Церері, Ізиді) розігрувалися з використанням виноградного вина або соку. Виноград – єдина з усіх рослин, яка найбільше вбирає сонячної енергії і зберігає її в ягодах довгий час. Всі древні містерії пов’язані з Сонцем, а виноград – ягода сонячна, котра має пряме відношення до нашого світила. Окрім того, він несе в собі еманції зорі і її дуже високі енергії, з якими людство ще не вміє справлятися і шкодить собі, так як у випадку з атомною енергією.

Напій, котрий згадується в древніх манускриптах як еліксир Безсмертя ґрунтується на винограді, фізичне відображення якого ми маємо на Землі. Але люди так і не навчилися ще до цих пір його правильно використовувати. Інший бік цієї проблеми пов’язаний з впливом найтонших духовних вібрацій, які на людей невідготовлених в кращому випадку діють як сп’яніння, потім вводять в транс (Дельфійський оракул) і просто роблять людину божевільною. Існує стан “сп’яніння Богом”, який люди некомпетентні можуть порівняти з алкогольним сп’янінням, тобто використанням виноградного соку.

Інша рослина, що ввійшла до міфів і казок багатьох народів Світу – [дуб](#). Він завжди був символом довголіття, еталоном міцного здоров’я, чоловічої краси та інших якостей. Власне, дуб в українців ототожнюється з Деревом Життя (народна пісня “Туман яром” та

інші). Багато Дерев на рушниках мають виражені дубові листочки. Серед лічиливих швів Полтавщини вирізняється лиштва, і один з її найпопулярніших мотивів “дубочок”, або “лиштва дубова”. Такі мотиви ми знаходимо і на сорочках Правобережжя – на Київщині, Східному Поділлі та ін. Цей листочок вишивається у двох напрямках, одна половинка вертикально, а друга горизонтально. Але сам листок має діагональне розташування. Краї його відтворюють у парі модель електричних та магнітних хвиль, що структурують, упорядковують простір невидимий. Вище говорилося про те, що еманції рослин переходять під час фарбування з відварів до вишивальних ниток. Знання народних цілителів, знахарів зажди трималися в секреті. Але якась частина стала тепер доступною для загалу. У Німеччині, наприклад, поширені ліки Баха, котрі продаються в мережі спеціальних аптек. Ці ліки унікальні тим, що вони виготовлені з витяжки рослин, їх есенції, ефіру, і вживаються не стільки для лікування фізичних хвороб, скільки психічних - різних страхів, комплексів. Краплі есенції дуба відіграють велику роль в нормалізації життя людини, допомагають позбутися пристрастей, зацикленості лише на одній роботі (роботоголік) та ін. Очевидно, що дуб, якого дуже поважають у будівництві домівок, меблів тощо, в першу чергу став таким популярним за рахунок гармонізації середовища життя людини. Вишиваючи листочки дуба на рушникові, ми тим самим налагоджуємо невидимі зв'язки нас із цією рослиною. Точно так само працює цей механізм, коли наносимо інші символи, знаки, зображення на різноманітні матеріали.

Лілея (крин) – популярна квітка в рушниках з Деревом Життя. Вона найчастіше вінчає угорі Дерево, як Вогонь Життя (характерна ознака “черницьких” рушників з Черкащини). Як троянда (рожа) є символом повнокровного земного життя, так лілея є символом духовного життя, його чистоти, досконалості. Тому дуже багато символів лілеї ми знаходимо в орнаментах інших народів, в їхній геральдиці. Лілея досить часто вживається в іконописі та церковній скульптурі західного християнського світу. Вживання лілеї у вишитті свідчить ще раз про те, що рушник – річ, яка не тільки матеріальна, а й високо духовна.

У вишиванні рушників окрім перерахованих рослин, вживались мотиви барвінку, калини, горобини та багатьох інших. Їхні символічні зображення на полотні донесли до нас крізь товщу віків багатий пласт архаїчного культу Матері-Природи. Не варто звинувачувати наших предків у язичництві, ідолопоклонстві. Варто взяти від них вміння поводитись у природі, відчувати себе її частинкою, жити в гармонії з навколишнім світом. А не вдавати з себе царя природи.

Центральний мотив, який складає домінуючу геометричну композицію, притаманний, перш за все, для подільських рушників. Найчастіше – це восьмикутна зірка та різноманітні восьмикутні мотиви, а також зображення ромба, хрещатого хреста та ін.

Заслуговує на окремих розгляд семантика **восьмикутної зірки** (“повної рожі”) – одного з найпопулярніших геометричних мотивів в українському шитві. У багатьох культурах Світу цей символ означає Бога, Сонце, Зірку, Рік. Згадаймо українську колядницьку зорю. Популярність цього знаку пояснюється тим, що зірка-октаедрон є моделлю побудови енергетичного поля навколо кожного живого і “неживого” організму. Запліднена яйцеклітина (зигота) у всіх організмів, в тому числі і людини, поділившись тричі, має 8 клітин. Ці 8 клітин надалі задають напрямом 8 енергетичним потокам, що будують майбутнє тіло фізичне та й тонкі, духовні тіла також.

Ця ідея також виражена в широко розповсюдженому мотиві повної сварги. Вигляд цієї геометричної фігури являє собою ромб, з кожної вершини якого виходять пари променів-спіралей. В народі їх називають “баранячі роги”. Зафіксовано на Східному Поділлі, що на весілля родичі дарували молодим рушник з таким знаком по центру, та місячним родильним календарем по периметру навколо.

Однак, повернімося до 8-кутної Зорі. Її ще називають Зіркою Матері. І дійсно, навіть побіжний аналіз іконографії образів Богородиці свідчить, що на плечах, та над чолом на її плащі мафорії найчастіше зображуються 8-кутні зірки, або 8-пелюсткові квітки. Образ Отця також підтверджує це. Його зображують часто з німбом трикутним, але також і восьмикутним. Зірка в такому разі має іншу конфігурацію - у вигляді двох квадратів, один з яких поставлений як ромб.

Восьмипроменева зірка утворюється накладанням прямого хреста (символ чоловічого начала, Сонця) і косоного хреста (символ жіночого начала, Місяця). Поєднання цих начал безумовно дає всьому життя. Тому можна констатувати, що ця зірка є символом самої Природи.

Окрім зірки, зустрічаються композиції з ромбом в обрамленні “S”-мотивів, ромбом у квадраті з вісьмома відгалуженнями з зірками та інші.

Окремо розташовані мотиви характерні для цілої серії подільських рушників. Це можуть бути зображення антропоморфні, зооморфні або геометричні. Варто зауважити, що геометричні символи відносяться до більш древніх і загальних, в той час як конкретні форми людей, тварин, птахів – зображення пізніші.

Антропоморфні символи збереглися в українських рушниках мало. Пояснюється це тою боротьбою, яку вела церква з давніми ведичними віруваннями, світоглядом та світосприйняттям наших предків. Тому всілякі божки, ідоли і їх зображення, на рушниках в тому числі, нещадно знищувалися. Але древня рушниковна культура настільки сильна була на цих теренах, що не вдалося повністю подолати її, і церква примирилася з використанням “язичницьких” рушників в обрядах та ритуалах.

Найбільш поширені жіночі зображення, що пояснюється культом Матері Світу, Матері-Природи. Окрім того, на землях України, що з астрологічної точки зору знаходиться під сузір'ям Тельця, сильним був матріархат. Він до кінця, власне кажучи, тут і не був усунутий. Жінки на Україні і зараз відіграють велику роль у родинах, суспільному житті. Тому Велика Богиня, Праматір всього суцього вважалась покровителькою, захисницею кожної родини. І в кожній родині їй віддавали шану, справляючи ритуали, молитви, вишиваючи рушники з її зображенням. Таких рушників більше збереглося у наших північних сусідів-слов'ян – білорусів, росіян, але деякими острівцями вони розкидані і по Поділля, Полісся, Наддніпрянщині. Останніми роками закріпився ще й мистецтвознавчий термін Богиня-Берегиня. У народі такої назви на більшості територій не вживали, однак десь локально це могло бути. Богиня часто зображується з руками, піднятими вгору у молитовному жесті, або з опущеними вниз. Дослідниками трактується перша позиція, як притаманна для весняних рушників, коли Богиня закликає Небо допомогти засіяти ниву, зачати нове життя на землі. Друга позиція характерна для другої половини літа, осені - Богиня благословляє Землю на народження, принесення плодів, дарів.

На одному з подільських рушників Богиня зображується з конем, якого тримає за повід. Вона вишита червоними нитками, що символізує активну, духовну силу, в той час як кінь вишитий синіми нитками – уособлення стихійних сил природи. Також є рушники, де Богиня оточена симетрично птахами різного розміру. Птахи символізують, як відзначалося, високі душі. Це птахи-деміурги (творці), котрі готові виконати високу волю Богині.

Цікавими є зображення жіночих фігур на аплікативних рушниках з с. Сабадаш, Жашківського району Черкаської області (фонди Українського центру народної культури “Музей Івана Гончара”). Їх силуети вишиті на тлі аплікації Древа, котре також частково має антропоморфну будову. Жінки тримають в руках деревця – символ Рода, і представляють собою якраз міфічних Рожаниць, котрі супроводжують Рода. На іншому рушникові з цього ж села зображена тільки одна фігура, але так само з деревцем.

Чоловічі зображення ми знаходимо на рушниках з Поділля. Зокрема у фондах Одеського краєзнавчого музею знаходиться рушник з вершниками на конях та фігурками собак між ними. Цей рушник трактується дослідниками як скотарський, “юріївський”. У експозиції Переяслав-Хмельницького державного історико-краєзнавчого заповідника представлено рушник з Полтавщини, на якому внизу по обидва боки від Древа вишито людські постаті. На рушниках із Західного Полісся досить часто вишивались чоловічі та жіночі фігурки. Вони, як правило, геометризовані. Жіночі фігурки тримають вертикально у руках деревця.

Окремо заслуговують на увагу “обиденні” рушники, на яких часто вишивають ряди жіночих (дівочих) фігурок, які тримаються за руки, створюючи суцільний неперервний ряд. Семантика цього сюжету якоюсь мірою очевидна – не допустити лиха, завдяки міцному єднанню людей. Але в більшості вишиваються жіночі фігурки тому, як ми вже згадували, саме

через жінок, як жриць, йде різноманітна космічна інформація, і саме жінкам надано право маніпулювати цією інформацією, енергіями.

Мотиви тварин зустрічаються переважно на рушниках Східного та Південного Поділля. Їх сюжети є, очевидно, відгомонам давніх культів мисливців, кочівників. Є окремі рушники, на яких зображено крилатих, або небесних коней. Досить часто є зображення чотириногих тварин, яких неможливо ідентифікувати, але цього і не добивались. Хоча, наприклад, в простому графічному виконанні впізнається силует кози (рушник для Новорічного циклу – водіння кози). В більшості в рушниках подаються символічні зображення тварин. В яких ритуалах використовували ці рушники і як саме – це питання, які поки що відкриті перед дослідниками. Зрештою, більшість рушників, які вишиті 100 і більше років тому, є для нас нікими свідками історії, хранителями таємниць, котрі потрібно розгадати.

Серед живих істот, що вишивались на рушниках у всіх регіонах, найпопулярнішими є **птахи**. Найдавніші зразки демонструють також символічні, прості зображення пташок, що не передають якихось видових ознак. Але все ж є категорія птахів, яких вишивали конкретно. До них належить орел, пава, голуб. **Орел**, за давніми міфологіями, різними окультними вченнями – символ Всевишнього, символ Творця, уособлення Мудрості. Це простежується в культурах різних народів світу, які досить віддалено живуть один від одного. На Україні поширені рушники, на котрих вишито двоголових орлів з короною – символ Трійці. В основному такий сюжет характерний для Лівобережжя. Хоча більшість цих орлів копіюють герб тодішньої Російської імперії, а якщо взяти давніші корені, то символ з Візантії, все таки традиція вишивати цього птаха набагато давніша. Згадаємо, що Новгород-Сіверське князівство мало на своєму гербі орла, і є чимало рушників, обрусів, де вишито орла, як птаха.

Пава у східній традиції означає духовні знання. В традиції давньослов'янській пава – Богородиця. Її зображували у вигляді великої красивої птахи з жіночим золотим обличчям. Казки про яйце-райце влітають образ Богородиці-Пави. Вона зносить яйце, з якого постає світ. Окрім того образ Пави – це образ сонячної птахи Жар-Птиці, власне уособлення самого Сонця. Зображення Пави часто вишивались на весільних рушниках та весільних жіночих сорочках. І як ознака, атрибут Пави, у весільний вінок вліталось її пір'я. Яке б не було просте зображення, Пава всеодно на вишитті пізнається за силуетом.

Голуби здавна перед людьми демонстрували вірне кохання, подружнє життя і цим символічно заслужили таке поширене на рушниках їх зображення. Тому давні весільні рушники, а ще більше пізніші мають зображення Дерева з голубами або квітучої гілки з голубами. Часом вишивалось навіть гніздо з яйцями і обома пташками – символ майбутнього щасливого подружнього життя. На українських рушниках пташки у більшості вишиваються парами, звернутими у бік Дерева та одне до одного, що також символізує кохання, взаємне притягання, близькість. Рідко зображуються птахи, відвернутими від стовбура Дерева назовні. Тлумачення такої позиції – охорона Родового Древа, захист його від зовнішніх ворогів. В Національному музеї історії України є давній рушник, на якому вовняними різнокольоровими нитками вишито семигілкове Дерево і п'ять пташок. Вони розташовані так, що повернуті всі в один бік. Коли розвішати рушник на кілочку, тоді птахи з одного кінця дивляться назустріч птахам з другого. Побіжно хочеться ще сказати про цей унікальний рушник, що центральна квітка на одному кінці має всередині прямий хрест, а на другому – косий. Ось вам і позначки кінців.

Окрім традиційних композицій з Деревом, на рушниках Середньої Наддніпрянщини вишивались оригінальні сюжети, які умовно можна назвати **космогонічними**. Вони демонструють різноманітні за конструкцією елементи, мотиви і відображають певну ситуацію в космічному просторі. До таких цікавих рушників належить один з фондів Українського центру народної культури “Музей Івана Гончара”. Датується він кінцем XVII – початком XVIII сторіччя і походить з Полтавщини. Вишитий червоними та синіми нитками, рушниковими швами. Конкретний сюжет представляє ситуацію об'єднання двох елементів (можливо стикування двох космічних кораблів?) із спільною камерою. Всередині цієї камери знаходяться дві фігури. Цей процес показаний у космосі на тлі трьох сонць та трьох сузір'їв, що складаються з трьох, десяти та двадцяти трьох зірок. Цікавим є той факт, що сюжет на

одному кінці якби показує мальовниче, живописне зображення, виконане різними рушниковими заповненнями, в той час як на другому кінці це зображення більш схематизоване, можна сказати “комп’ютеризоване”. Воно вишите в основному двобічним хрестиком, змінено порядок кольорів, і астрономічні об’єкти подано умовними значками. Вся композиція на обох кінцях обшита зигзагоподібним безконечником, який на одному кінці повністю червоний, а на другому - чергуються червоний та синій кольори.

Ще один оригінальний рушник з фондів УЦНК “Музей Івана Гончара” походить з Чернігівщини. Він вишитий червоними нитками. Композиція стрічкова, але нижня частина рушника має сюжет з трьома фігурами та латинською літерою “V”. Цікава конфігурація дерев з трьома парними гілками, вершників на конях (“небесне воїнство”?). Числова символіка рушника кратна трьом і шести. “Сходження Духа в Матерію” – так умовно можна назвати цей рушник.

В стрічкових композиціях рушників, як правило, використовуються геометричні орнаменти. Дослідники семантики нараховують часом до 120 знакових систем, які використовуються в побудові геометричних узорів. Орнамент – складна система, яка компонується з різноманітних елементів, знаків, символів. Кожен з цих знаків має свою енергетику. Але, взаємодіючи між собою, вони створюють синтетичну енергетичну картину. Кожен орнамент відображає якийсь аспект Буття, якусь сторону Життя. Якщо Людина створена за образом Творця і є мікрокосмосом, то все, що відбувається в ній, відображається на макрокосмосі. Зрештою цей процес двосторонній і Людина у собі переживає ті процеси, що відбуваються в навколишньому світі, у Всесвіті, Космосі. Це відображено у древньому вислові, - “змінюючи себе, ти змінюєш Світ”.

Геометричні орнаменти являють собою схеми, траєкторії руху Духа. Особливість їх полягає в тому, що рух Духа йде по прямій лінії від однієї точки до другої. Таким чином створюється упорядкована мережа з прямих ламаних ліній. В Природі, Матерії рух проходить по тих же точках, але, з урахуванням інерційних процесів, всі ці лінії будуть виписані по кривій. Ми це бачимо у фізичному рості організмів, у русі всіх фізичних об’єктів, у зміні пір року тощо. Орнаменти з геометричними символами відображають принцип чоловічих енергій, в той час як рослинні узорі з вільним контуром – це відображення жіночих енергій. Враховуючи це в аналізі вишиття рушників, одягу, ми можемо виділяти регіони, в яких переважає той, чи інший тип енергій.

Окрім компонування знаків в орнаменти, часом можемо бачити окреме їх вживання у вишитті. Особливо, чим старіші зразки його ми знаходимо. Одними з найпоширеніших знаків у світі є **хрести**. Розрізняють хрест прямий, хрест косий та подвійний, який утворюється в результаті накладання двох попередніх. Прямий рівнораменний хрест – уособлення Гармонії та взаємодії Духа (вертикальної лінії) та Матерії (горизонтальної лінії). З іншого боку, хрест, як символ самої Природи, демонструє гармонійну роботу чотирьох стихій, що будують усі форми Життя. Прямий хрест – символ Сонця, Логоса, Творця, чоловічого начала. Косий хрест – уособлення жіночого начала, Місяця. Накладання цих двох хрестів дає подвійний хрест, або 8-променеву зірку – символ об’єднання двох начал. Окрім символів геометричних, ці хрести відомі у вишиванні, як самостійні шви – хрестик прямий, хрестик косий та хрестик подвійний, або “болгарський”, чи можливо “булгарський” (від болгар Поволжя).

Сварга (свастика) являє собою той же хрест, але в динаміці, уособлюючи собою рух. Свою назву сварга отримала від санскритського слова “свастя”, що трансформувалося у слово “щастя”, а означає “вхід в Небеса”. Цікаво, що китайський стародавній ієрогліф “щастя” пишеться у формі сварги. Свастика символічно відображає рух Сонця по екліптиці. Оскільки є два види сварг (обернені вправо і вліво), то й демонструють вони рух літнього та зимового Сонця, або рух денного і нічного Сонця. Загнуті кінці сварги позначають напрямки руху енергетичних потоків, що не співпадає з фізичним рухом колеса зі спицями. Потрібно мати на увазі, що закони символіки не завжди співпадають з фізичними законами. На більш високому рівні два види свастики позначають два напрямки руху Духа – Еволюцію та Інволюцію, або прогрес і регрес. Сварга широко використовувалась в геометричних орнаментах вишиття наших предків-аріїв, але була скомп’ютована у ХХ столітті

фашистами, так як і пентаграма (5-кутна зірка) більшовиками. Символи не винні в тому, і вони не стали уособленням якогось зла. Тому потрібно без упередження ставитись до вивчення їх семантики.

В енергетичному плані сварга досить сильний знак. Є декілька варіантів сварги у вишитті. Один з них називається “грабельками” коли кожен промінь має по два енергетичних виходи. Їх ще називають свастиками подвійної сили. Дійсно, маятник має вдвічі більшу амплітуду, коли вимірюють енергетичний потенціал сварг подвійної сили, у порівнянні зі звичайними свастиками.

Досить частим в українському вишитті (особливо на Правобережжі) є мотив **повної сварги**. Він утворюється в результаті накладання лівооберненої свастики на правообернену. Є два варіанти такого мотиву. Перший - коли в основі знаходиться прямий хрест і другий – коли в основі ромб. У обох випадках з кінців хреста, чи з вершин ромба виходять попарно відростки, які закручуються в протилежні боки. Ці пари спіралей мають поширену скрізь народну назву “баранячі роги”, або “круторіжки”. Вище ми згадували мотив повної сварги, порівнюючи його з восьмикутною зіркою. Енергетично цей мотив показує ніби нейтральне значення. Але насправді в ньому присутні потоки, які врівноважують один одного. Таким чином, знак повної сварги наділений сильною гармонізуючою дією.

Півсварги, “S”-мотиви (народні назви – “ключі” (Наддніпрянина), “гесики” (Поділля), “вужі”) за своїм геометричним рисунком дійсно є половиною мотиву сварги. Здавна цей знак вживається в різних народів, символізуючи захист, матеріальне благополуччя, достаток. Це знак земних вод, материнської вологи Землі. Без цих “важких вод” (ще існують “небесні води”) неможливе життя на нашій планеті, неможливий урожай, від якого залежить виживання та благополуччя людей. Досить часто зображення півсварги зустрічається на жіночих сорочках на поділах, крайках та ін. Виявляється, цей знак тримає жорстко енергетичне поле людини, не дозволяє розсіюватись енергетиці.

Півсварги, коли їх розташувати в ряд, утворюють безкінечний ланцюжок, який так і називається **безконечник**, або **меандр** (походить слово з Греції, від назви дуже звивистої річки Меандр). Цей орнамент один з найпопулярніших не тільки у вишитті, але й оздобленні кераміки, писанок, тканин, килимів тощо. Греки ще називали меандр “Рікою Життя”. Дійсно, в рушниках обов’язково присутній безконечник. Він виконує функцію захисту та розмежування інформації. Одночасно на одному рушникові може бути декілька безконечників з різною амплітудою хвилі. Маючи вигляд синусоїди, ці хвилі, як камертон, структурують простір, настроюють його на гармонійний лад. Різна довжина хвилі потрібна для того, щоб настроїти різні духовні центри, або чакри людини. Якщо людина може зазнати деструкції свого енергетичного поля (аури), то рушники з вишитими на них безконечниками допомагають вирівняти біополе.

В геометричних орнаментах і в рослинних узорах також зустрічаємо різноманітні спіралі. **Спіраль** - символ побудови Всесвіту, адже всі галактики мають спіральну будову. Принцип спіралі ми знаходимо в різноманітних живих організмах, явищах природи, життєвих циклах тощо. Основа побудови організмів – ДНК складається із спіралей. Космічні знаки Добра завжди включають в себе спіралі. Павук, як один із символів Творця, тче павутину (Всесвіт) по спіралі. Безконечник власне є спіраллю, яку ми споглядаємо у профіль, збоку. А якщо дивитись на спіраль зверху, то вона закручується до центру, сходяться у точку. Хоча ми знаємо, що ця точка уявна, насправді спіраль простягається до безконечності (безконечник). В який бік закручується спіраль до центру, таке вона має значення енергетики: якщо від периферії до центру за годинниковою стрілкою – “+”, якщо проти – “-“. Дерево Життя на рушниках, рослинні безконечники досить часто мають спіралі. Особливо коли зображується виноградна лоза. В геометричних орнаментах спіралі найчастіше зустрічаються у восьмикутних мотивах. Популярні у вишитті пари спіралей, які виходять з однієї точки – астрологічний знак Овна (народна назва “баранячі роги”). Це знак вогню і тому в орнаментах наших предків-огнепоклонників, він присутній досить часто.

Знаком вогню, як стихії є **трикутник**. Якоюсь мірою він нагадує язик полум’я. Проте семантика цієї геометричної фігури значно глибша. Вогонь – стихія, що пронизує всі плани Буття. В трикутникові відображена троїстість Світу, це один із символів Трійці. Розрізняють

трикутник, спрямований вгору – знак Духа, та трикутник вершиною донизу – символ Матерії. Між цими двома знаками утворюється декілька конфігурацій. Перша з них – “пісочний годинник”, утворюється внаслідок дотику вершин трикутників одна до другої. Такий символ часто зустрічається на тканих та вишитих рушниках Середньої Наддніпрянщини та Слобожанщини поряд з рослинними композиціями та орнаментами. Символічно ці трикутники позначають Світ та Антисвіт. У точці дотику відбувається перехід між цими двома світами. Часом між трикутниками прокладається лінія, яка називається “Кільцем Великого Світіння” (скорочено КВС). КВС є своєрідним дзеркалом у якому один світ відображається в іншому і навпаки.

Другою конфігурацією є шестикутна зірка, яка утворюється внаслідок проникнення одного трикутника в інший. Ця зірка являє собою площинне зображення просторової моделі зірки-октаедра (тобто восьмикутної зірки, що утворюється внаслідок проникнення одна в одну двох тригранних пірамід). Символічно цим виражається проникнення Духа в Матерію, втілення Божого плану на Землі, Гармонія між духовним та матеріальним.

Третьою конфігурацією з двох трикутників є ромб, один із символів Матерії, символ Священної Тетради (Четвірки). Ромб утворюється внаслідок торкання трикутників основами один одного.

Четвертим варіантом символу з двох трикутників є видозміна попередньої конфігурації. Внаслідок розходження трикутників, між їхніми основами утворюється проміжок, поясок. Такий символ у народі має назву “колодязь” (Південне Поділля). Колодязь є символом зв'язку між світами – Земним, фізичним, видимим і Небесним, тонким, невидимим. Цікаво, що “колодязь” часто зображується на подільських рушниках з Деревом.

“Шеврони” – елементи, що нагадують трикутник, однак не мають основи. Так як і описані вище трикутники, шеврони є двох типів – вершиною догори та вершиною донизу. Шеврони вершиною догори являють собою чоловіче начало (духовне), і навпаки, шеврони, спрямовані вершиною донизу – знаки жіночого начала (матеріального). Останній шеврон коментується також як уособлення жіночого дітородного лона, вмістилища, яке виношує нове життя. Саме такий знак ми відзначали на чернігівському рушникові з УЦНК “Музей Івана Гончара”.

Квадрати та ромби – одні з найпоширеніших геометричних знаків у вишитті. Ці чотирикутники символізують Матерію. Квадрат – стійка фігура, що відображає Матерію статичну. Ромб, який стоїть на одній точці, має велику свободу для руху і відображає Матерію у динаміці. У духовній своїй іпостасі ромб – “душа в окрасі” (з народної термінології, яку дослідив провідний науковий співробітник Державного музею народної архітектури та побуту України п. Сергій Верговський). Квадрат і ромб у більшості культів зображують Землю, а тому здавна вважаються знаками благополуччя, матеріального багатства, достатку. Для українців, як спадкоємців давньої землеробської цивілізації, характерно розмаїття орнаментів з ромбами та квадратами. Варіаціями цих чотирикутників є поділ хрестом на чотири частини. За дослідженнями науковців та за давніми духовними знаннями це космічний символ родючості, плодючості. На трипільських культових жіночих фігурках родючості на животі малювалось зображення перехрещеного ромба, у чотири малі ромбики якого втикались зерна жита, чи пшениці. За висловом дослідника семантики професора Бориса Рибаківа такий знак є ідеограмою засіяного поля.

В духовній традиції квадрат символізує Матерію, а коло, як символ досконалості – Дух. Проміжною ланкою між ними є восьмигранник, або восьмикутник. Про число вісім та восьмикутні зірки ми згадували вище. Восьмигранник символізує духовну трансформацію людини, шлях душі в земних умовах. Восьмидільні зображення є більш складними варіантами восьмигранника, або восьмикутної зірки.

Окрім восьмикутних зірок, квіток у вишитті рушників поширені зорі-квіти з різною кількістю пелюстків. Досить часто це числа 5, 6, та 7. Семикутна зірка ще називається зіркою магів, чарівників, астрологів. Шестикутні зірки трапляються рідко, але часом вони створюють цікаві решітки в геометричних орнаментах. Частіше зустрічаються шестипелюсткові квітки в рушниках з Деревом.

Сучасне застосування рушників

Проїшли ті часи, коли люди жили, дбаючи про гармонію у стосунках з Природою та з самими собою. Чим більшими темпами почала розвиватись цивілізація у технократичний бік, тим швидше наставав занепад духовних засад життя людей. Рушники, які тисячоліттями слугували моделлю людського світосприйняття, світогляду, Світоладу, стали просто прикрасою наших домівок, та й то далеко не всіх. Не в один день те все сталося. Хай пробачать мені співвітчизники-християни, але знищення рушникової спадщини почалося з введенням християнства на наших теренах. Про це мовилося вище. З індустріальним розвитком у XIX-XX сторіччях, коли стався значний відхід селян від землі до міст, сталося й відчуження людей від землі. А рушники, та й взагалі вишивки прив'язані до річного обрядового кола, до Землі-годувальниці, до різних свят та обрядів землеробського культу. Нашадки хліборобів, котрі зараз живуть у бетонних домівках на міському асфальті не орють, не сіють, не збирають збіжжя. Вони не мають потреби у абсолютній більшості тих ритуалів, якими переймалися їхні предки. Тому й відпала потреба в тому багатстві, яке дісталось нам у спадок з бабусиних скринь. А жаль. При більшій кількості грошей, ми всеодно стали біднішими за наших предків. Біднішими ми стали духовно.

На сьогодні немає тої кількості ритуалів, в яких застосовувались рушники. А в обрядах родин, весілля, похоронів, де ще вони залишились, їх роль також неусвідомлена більшістю людей. Тому трапляються помилки у використанні рушників. Часом це обертається певними проблемами у житті. Наведу кілька прикладів, не згадуючи імен.

Одна з чудових майстринь вирішила хрестиком вишити весільного рушника для свого сина. Хлопець та його обраниця до весілля жили кожен окремо як усі. Але одружившись, мали величезні клопоти та біди, які наче з мішка посипались на них. Десь через два роки, коли життя стало нестерпним, син інтуїтивно відчув, що негаразди можуть бути від вишитого рушника. Знайшовши його у шафі, приніс до матері і сказав, щоб вона кудись його поділа. Мати, звичайно, також весь час гризлась тим питанням, чому так доля різко відвернулася від її дітей. Та відомо, що коли в нас постають питання, то Всевишній завжди на них дає відповідь. Часом вона приходила з несподіваних місць, з різних інформаційних джерел, а часом підказки йдуть зсередини, інтуїтивно. Тому треба завжди вміти слухати себе, бо Бог, який навколо нас у всіх речах, існує також і всередині нас. Відповідь, яка прийшла до жінки, прояснила ситуацію. Допустилась вона двох грубих помилок у вишиванні. Не було потрібної довжини шматка полотна, і вона гарно змережила посередині два кавалки. Таким чином “дорога” виявилася перерубаною. А друга помилка стосувалась композиції вишиття. Жінка взяла за основу суцільний візерунок з троянд по низу, а вище - розкидані окремо букетики. Проте їй здалось, що цього замало, і над букетиками вона повторила ще раз суцільну смугу. Згадаємо весільні рушники, на котрі стають молоді. Структура нанесеного малюнку передбачає внизу суцільну смугу – підземний світ (потойбіччя), вище – світ земний і над ним – світ небесний (розкидані мотиви квіток, гілок, зірок), котрий переходить у чисте біле полотно середини. Над Древом ніхто ніколи не вишивав смуги, бо цим перекривається сходження Божої благодаті на молоду сім'ю.

Рушники для весілля часто купують на базарі. Звертають увагу на багатство, декоративність вишиття, чи тканина, не замислюючись при цьому над його значенням. Про те, що це вишито акриловими нитками, ніхто й до гадки не бере собі. Беруть рушники на прокат, адже шлюб у церкві, чи у палаці одружень сприймається як театральне дійство. Для чого витрачати гроші на рушник, він потрібен на один момент, щоб на ньому красиво постояти... Інші “любители та знавці минувшини”, котрі поважають старожитності, хочуть знайти старого, гарно оздобленого рушника, щоб вразити всіх присутніх на святі.

Довелося якось поспілкуватись на ярмарку-вернісажі з майстриною з Полтави. Вона вишила весільного рушничка розміром вузького і довжиною не більше 1,5 метра. На моє питання, чи це рушник для того, щоб руки перев'язати, вона відповіла, що ні. Це рушник, на якому молоді повинні стояти. Тоді чому такий малий? А для чого великий? – відповіла вона. Коли молоді стоять у церкві, то завжди якась баба так і хоче нишком підсунутись та стати непомітно на край рушника під час ритуалу, щоб взяти собі щось із благословення. Тоді

спадає на думку - а для чого ж називається шлюб таїнством? Колись не те що стати, а побачити того рушника не можна було нікому, бо благословляли молодят лише батьки. Для чого ж тоді дійсно робити театральне видовище з таїнства? Чи не тому так багато розлучень та не складається життя у молодих пар?

Є ще інша крайність у використанні весільних рушників. У одній родині мені похвалились тим, що на одному рушникові в них уже третє весілля відбулося. Що ж, може й долю вирішили поділити між трьома родинами. Чи хтось би хотів собі такого?

Не менше невігластво існує також і в обряді родин. Традиція готувати для новонародженого крижмо залишилася. Але що замість білого полотна пропонують... Тут і махрові рушники для ванної кімнати, і кольорові тканини, щоб мати новонародженого собі використала для пошиття сукні і багато чого іншого. А де ж тоді візьмуться сакральні властивості полотна з хрещатим переплетінням ниток? Світ наш змінився зовні, але невидимі космічні закони Життя ніхто не відміняв. То як же ми з вами живемо зараз, на кого ми схожі?

На часі зараз стоїть збереження та відтворення рушникових композицій, вивчення їх семантичного наповнення та ритуального призначення. Треба віддати належне, інтерес до рушникової культури у наших людей не згасає. До цієї теми звертаються науковці, котрі досліджують рушник, присвячуючи йому дисертації, статті та монографії. Кожен музей України, у фондах якого зберігаються речі з народного побуту, може похвалитися колекціями рушників. Не є винятком і Український центр народної культури “Музей Івана Гончара”. Фундатор нашого музею Іван Макарович Гончар у своїй великій збиральницькій діяльності особливу роль відводив рушникам. За життя ним було зібрано біля 1000 рушників. Більшість з них є унікальними, бо двох однакових вишивок не буває. Це мені й хотілося відзначити, помістивши в перелік ілюстрацій до статті в основному матеріалі фондової збірки нашого музею. У “Енциклопедії українського вишиття”, котру ми готуємо до видання, значний обсяг також хочемо присвятити рушникам. Ціла когорта майстрів народного мистецтва з великим задоволенням відтворює рушники думками, почуттями, руками, переживаючи великі містерії, які записані в їх узорах.

Варто все-таки відзначити, що у всьому світі зростає інтерес до етнічної спадщини кожного народу. Адже без минулого, без коренів немає майбутнього в жодного народу, в жодної родини, в жодної людини. Українцям є з чим постати перед іншими націями. Не зважаючи на складне історичне минуле, наш народ не розгубив, а доніс до сьогодення багатющі скарби духовної та матеріальної культури, які становитимуть інтерес не лише для самих українців, а й для інших народів. Серед тих скарбів на видному місці знаходиться український рушник, який і є тим містком між минулим та майбутнім. Шануймо його! Він наша пам'ять!

Стаття написана за результатами гранту “Семантика українських вишитих рушників”, наданого Пенсильвенійським фондом мистецтв у вересні 2003 року (м. Філадельфія, США). Майстер – Юрій Мельничук, апліканти – Віра Наконечна (м. Філадельфія), Василь Джула (м. Пітсбург).

Стаття опублікована в журналі “Народне мистецтво” (числа _____ за 2004 рік) і проілюстрована кращими зразками вишитих рушників зі збірки Українського центру народної культури “Музей Івана Гончара”